

*Мерник А. М.,**кандидат юридичних наук,**асистент кафедри теорії і філософії права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ДО ПИТАННЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА ІНСТИТУТАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню проблематики обмеження прав людини і громадянина. Розкрито механізми охорони, забезпечення та гарантування прав і свобод людини і громадянина. Надано характеристику критеріїв обмеження прав і свобод людини і громадянина. На цій основі сформовано ідею об'єктивного поєднання доцільності та достатності заходів державного обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах особливих правових режимів із дотриманням правових положень Конституції України та норм міжнародного права. Наголошено, що невисока ефективність державного управління та недостатньо розвинене громадянське суспільство можуть призвести до дисфункції їх взаємодії на шляху розвитку сучасної української правової держави. Зроблено висновок, що сьогодні Україні, ураховуючи існування та її теренах збройного конфлікту, потрібно розглядати специфіку територіальної організації суспільства, що, своєю чергою, породжує значний інтерес стосовно юридично правильного визначення поняття та видів правових режимів як складного явища, так і особливостей взаємодії вищих органів державної влади на центральному та місцевих рівнях у зазначених умовах. Акцентована увага на тому, що одним з актуальних питань залишається гарантія та захист прав людини і громадянина як на території однієї держави, так і в усьому світі. Права і свободи людини і громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дають йому змогу задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя. Обґрунтовано положення щодо того, що сьогодні питання обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої уваги в контексті ідеї та практики правової державності. Предметом постійного занепокоєння правозахисної спільноти є факти порушень прав і свобод людини не лише з боку інших осіб, а й безпосередньо державою. Наголошено на тому, що для спільного мирного співіснування людям як членам суспільства потрібна організована структура, за допомогою якої вони зможуть безконфліктно співіснувати та взаємодіяти, необхідним є існування у суспільстві соціального утворення, що виступатиме регулятором, який у змозі об'єктивно вирішувати конфлікти та суперечки, що виникають між членами суспільства, їх об'єднаннями, для врегулювання конкретної ситуації. Зроблено висновок, що виникнення права зумовлене об'єктивною необхідністю врегулювання конфліктів, його дієвість та ефективність багато в чому залежать від суб'єктивного сприйняття правових явищ членами того чи іншого суспільства, оскільки людині властиво здійснювати ціннісний вимір явищ із позиції моральних категорій добра та зла, поганого та злого, правильного та неправильного, справедливого та несправедливого, гуманного та негуманного. У цьому

контексті у правовій системі будь-якої держави та в глобальній світовій системі права повинен бути єдиний ціннісний вимір, що слугуватиме джерелом, з одного боку, та кінцевою метою – з іншого, існування людини, суспільства, права та держави в сучасному світі.

Ключові слова: права людини, свободи людини, інтерес, особистість, громадянське суспільство, правова держава, обмеження прав, обмеження свобод.

Постановка проблеми. Сьогодні ми є свідками численних збройних конфліктів, кількість яких щодня збільшується. Важко знайти регіон планети без потенційно можливого або активніючого збройного конфлікту. У ХХІ ст. збройні конфлікти є великою небезпекою. Потрібно мати на увазі й те, що в багатьох районах подібних конфліктів, де військові дії припинилися, утворилася обстановка скоріше перемир'я, ніж міцного миру. Тому в сучасних концепціях поняття природного права можна простежити появу ціннісно-ідеальної реальності права, що є умовою прагнення людей до справедливості у сучасному світі як ідеалу гармонійного поєднання усіх цінностей. Сучасне природне право розглядає людину не як відособлену від суспільства, а як учасника суспільних відносин, що, своєю чергою, зумовлено більшою зацікавленістю людини до подій, які відбуваються у державі.

Одним з актуальних питань сьогодні залишається гарантія та захист прав людини і громадянина як на території однієї держави, так і в усьому світі. Права і свободи людини і громадянина є фундаментальним надбанням людства, важливим елементом у процесі становлення й соціалізації кожного індивіда, адже дають йому змогу задовольняти свої потреби та реалізовувати власний потенціал у різних сферах суспільного життя.

Сьогодні питання щодо обмеження прав і свобод людини з боку інститутів державної влади набуло особливої уваги в контексті ідеї та практики правової державності. Предметом постійного занепокоєння правозахисної спільноти є факти порушень прав і свобод людини не лише з боку інших осіб, а й безпосередньо державою.

Дослідженню питання обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах сучасності приділяли увагу такі науковці та правознавці, як П. Рабінович, Ю. Цуркан-Сайфуліна, В. Качур, Н. Волкова, К. Гасанов, Д. Карпов, В. Радченко та ін.

Мета статті – узагальнити погляди науковців щодо питання механізму формування балансу інтересів особистості, суспільства та держави; синтезувати їх та сформувати механізми їх співвідношення у правовій державі. У ході дослідження планується вирішити низку завдань: дослідити підходи до визначення терміна «баланс інтересів»; визначити основні характерні риси формування балансу інтересів особистості,

суспільства та держави; висвітлити загальні та відмінні риси інтересів суспільства, особистості та держави; наголосити на значенні права як універсального соціального регулятора інтересів особистості, суспільства та держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному суспільстві існує багато чинників та критеріїв, за якими члени суспільства різняться та внаслідок цього віддаляються один від одного. Проте виклики природи у вигляді непереборних катастроф (пожежі, повені, цунамі, глобальне потепління, екологічні небезпеки, пандемії тощо) та штучно створені загрози людству (воєнні конфлікти, масові заворушення, техногенні катастрофи, зброя масового враження тощо) змушують людство задля спільного блага та світового миру шукати об'єднуючі інструменти. Саме таким об'єднуючим інструментом сьогодні і стають права людини.

Для спільного мирного співіснування людям як членам суспільства потрібна організована структура, за допомогою якої вони зможуть безконфліктно співіснувати та взаємодіяти, необхідним є існування у суспільстві соціального утворення, що виступатиме регулятором, який й зможе об'єктивно вирішувати конфлікти та суперечки, що виникають між членами суспільства, їх об'єднаннями, для врегулювання конкретної ситуації. У результаті еволюційного, цивілізаційного розвитку формується у суспільстві право, що й стає дієвим утворенням, здатним урегулювати антагоністичні інтереси членів суспільства. Поступово в суспільстві відокремлюються, формуються й інституції, що формують писане право, здійснюють правосуддя, застосовують унікальні за своєю природою повноваження щодо застосування примусу – державні органи влади.

Незважаючи на те що виникнення права зумовлене об'єктивною необхідністю врегулювання конфліктів, його дієвість та ефективність багато в чому залежать від суб'єктивного сприйняття правових явищ членами того чи іншого суспільства, оскільки людині властиво здійснювати ціннісний вимір явищ із позиції моральних категорій добра та зла, поганого та злого, правильного та неправильного, справедливого та несправедливого, гуманного та негуманного. У цьому контексті в правовій системі будь-якої держави та в глобальній світовій системі права повинен бути єдиний ціннісний вимір, що слугуватиме джерелом, з одного боку, та кінцевою метою – з іншого, існування людини, суспільства, права та держави в сучасному світі.

Історичний шлях розвитку людства призвів до розуміння того, що таким джерелом та метою повинна стати людська гідність, основою якої є права і свободи людини та громадянина. Людська гідність, права і свободи людини та громадянина сьогодні не належать лише до гносеологічних категорій процесів пізнання об'єктивного світу з філософського, релігійного, морального чи правового погляду, а являють собою ціннісний вимір практичної діяльності людини, громадянина, інституцій громадянського суспільства, держави, міжнародних утворень. Обґрунтоване та зважене прийняття рішень у конкретних ситуаціях правового характеру здійснюється сьогодні з позиції гуманізму, світосприйняття людини як найвищої цінності. Зазначена позиція базується на історичних прикладах нехтування ідеями гуманізму, прав і свобод людини й громадянина.

Як приклад можна навести «процес охоронців кордону» берлінської стіни у Німецькій Демократичній Республіці. Так, після спорудження паркану під напругою у 1961 р. Німеччина

була розділена навпіл. Урядом Німецької Демократичної Республіки було визнано злочином незаконний перетин кордону спочатку шляхом криміналізації злочину у Кримінальному кодексі Республіки, надалі шляхом ухвалення спеціального закону, згідно з яким поліція мала право використовувати зброю з метою недопущення порушення цієї заборони на перетин кордону зі східної частини країни в західну. На виконання зазначеного закону були прийняті підзаконні нормативно-правові акти, які надавали право службовцям прикордонних військ під час несення державної служби стріляти у осіб, що здійснюють незаконний перетин державного кордону.

За інформацією з різних джерел, загальна кількість жертв, які загинули на кордоні (з 1961 до 1989 р.), становить 136–245 осіб [1, с. 179]. Під час розгляду судом «процесу охоронців кордону» судді не визнали військове законодавство Німецької Демократичної Республіки виправданням жорстоких убивств на кордоні. Судді дійшли висновку, що ці законодавчі акти не є правом у нормативному сенсі на підставі формули Радбруха, відповідно до якої «конфлікт між справедливістю і правовою гарантією (впевненістю) має бути вирішений таким чином, що позитивне, ухвалене належно створеним органом влади з відповідною компетенцією право має перевагу також тоді, коли воно у змістовному відношенні є несправедливим та недоцільним за винятком тих ситуацій, коли суперечності між позитивним законом та справедливістю досягає такого нестерпного рівня, що закон як «неправильне право» має поступитися справедливості» [2, с. 105].

Справедливість, своєю чергою, як цінність права розкривається саме через ставлення людей один до одного з позиції гуманізму, прийняття свідомістю членів суспільства того факту, що конкуренція інтересів у суспільстві, вирішення будь-яких конфліктів має базуватися передусім на людській гідності, правах і свободах людини й громадянина, саме така формула є запорукою суспільного блага та особистої безпеки.

Зовнішнє щастя людини полягає взагалі у збереженні і збільшенні його зовнішньої досконалості. По відношенню до держави щастя полягає особливо в безпеці й у володінні необхідними благами всіх його членів. Отже, потрібно, щоб кожен громадянин був спокійний щодо своєї особистості, своєї свободи, свого майна, своїх прав і щоб йому було полегшено досягнення коштів до його добробуту. Нарешті, щоб держава підтримувалася в непорушному спокої свободи, при цьому природно розвивалися її внутрішня сила і зовнішня безпека.

За результатами аналізу розвитку вчення про особисті права М. Ковалевський дійшов висновку про те, що, зважаючи на обставини середовища й особисту підготовленість індивідів, що входять до складу держави, можна, з одного боку, побачити їх самодіяльність, а з іншого – велику опіку над ними. Звідси, на думку М.М. Ковалевського, впливає розширення або, навпаки, звуження індивідуальних прав у прямому протиріччі зі звуженням або розширенням меж державного втручання [3, с. 379].

Загалом необхідно звернути увагу на складність вирішення питання взаємного врахування інтересів особистості і суспільства. При цьому право як соціальний регулятор передбачає протизавагу декількох самостійних інтересів, які один одному протиставляються та які обмежують один одного. Призначення права й полягає саме в розмежуванні інтересів, що між собою зіткнулися. Питання про право тільки тоді й виникає, коли одному визнаному інтересу протиставляється інший, що також

визнаний і також вимагає для себе забезпечення можливості існування. Зрозуміло, що взаємозалежність інтересів особистості і держави здавна вимагала свого врегулювання і пошуків відповідного розумного балансу.

Вирішення питання ефективного обмеження влади є найважливішою проблемою підтримки громадського порядку. При цьому, з одного боку, порядок неможливий без уряду, а з іншого – завдання уряду повинно полягати у захисті людей від насильства і створенні умов для реалізації ними своїх інтересів. Але як тільки уряд захоплює задля вирішення цього завдання монополію на примус і насильство, він сам стає загрозою індивіду. Примус же сам по собі може допомогти вільним людям переслідувати свої цілі тільки в тому разі, якщо він сприяє дотриманню в суспільстві якихось універсальних правил, які аж ніяк не спрямовують людину до якоїсь певної мети, а лише дають їй змогу створити приватну сферу своїх інтересів і захистити її від непередбачуваних вторгнень інших людей (включаючи і уряд), тим самим залишаючи їй необхідну свободу.

Розглядаючи проблему універсальності прав людини, не можна оминати питання їх обмеження. Йдеться не про визначення юридичних меж природного права, а про обмеження закріплених у відповідних нормативних актах прав людини. Відповідне визначення юридичних меж прав людини є ширшим поняттям, що визначається такими чинниками, як: інтереси (потреби) людини, збалансовані з потребами суспільства; мораль, що домінує у відповідному суспільстві в певний час; мета певного права людини та відповідність їй правореалізаційної, правозабезпечувальної та правообмежувальної діяльності держави [4, с. 13].

Свобода людини обмежується: 1) свободою інших людей; 2) кількістю прав, що йому належать; 3) його фізичними і моральними силами, потребами для користування правом. Оскільки право свободи є загальним для всіх людей, то кожен може робити тільки те, що відповідає свободі всіх інших людей. У цих межах свобода називається законною, дії, що виходять за межі, – незаконними та самовільними.

Необхідно зазначити, що термін «обмеження» використовується як для визначення юридичних меж прав людини, так і для власне обмежень останніх. Так, І. Ліщина визначає низку допустимих обмежень прав людини, спричинених об'єктивними причинами чи необхідних для існування суспільства: обмеження, зумовлені рівнем економічного, соціального, духовного і культурного розвитку суспільства; пов'язані з конкретним власником прав, його економічними, фізичними та іншими особливостями; такі, що впливають із формули «права людини обмежують права іншого власника прав»; такі, що вводить держава (постійні чи тимчасові) [5, с. 8].

Отже, можна зробити висновок, що до обмежень у вузькому розумінні належать лише ті, що входять до останньої з наведених груп, причому переважно тимчасові. Наприклад, ст. 29 Загальної декларації прав людини містить формулювання постійних обмежень, необхідних для існування суспільства, які може вводити держава «для задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку і загального добробуту» [6]. У ст. 10 Європейській конвенції з прав людини міститься схожа підстава постійних обмежень: «В інтересах державної безпеки та територіальної цілісності» тощо [7]. Такі обмеження можуть установлюватися лише законами і у визначеному законодавством обсязі.

Висновки. Межі прав і свобод особистості співвідносяться з їх правовим регулюванням, у зв'язку з чим, відповідно до одного з підходів, поняття свободи можна розглядати як право робити все те, що дозволяють закони.

При цьому необхідно наголосити на дві важливі обставини: свобода громадянина повинна базуватися на його думці про забезпечення власного спокою та безпеки; щоб людина мала таку свободу, закон повинен передбачати норми, відповідно до яких один громадянин не відчуває страху перед іншим, але всі відчувають відповідальність перед законом. Закон нічого не має забороняти, окрім того, що є шкідливим будь-якій особі та суспільству загалом.

Збереження свободи та дотримання прав людини є загальною метою всього людства, яку можливо досягти тільки за дотримання взаємних прав і виконання обов'язків. Але щоб не порушувати чужі права й охороняти власні, потрібно знати, які дії є правомірними та які порушують правові приписи.

Література:

1. Кірте С. Транспозитивні основи позитивних прав людини. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 178–195.
2. Radbruch G. Gesetzliches unrecht und übergesetzliches recht. *Süddeutsche juristenzeitung*. 1946. S. 105
3. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2007. Т. 4. С. 379.
4. Європейський Суд з прав людини : матеріали практики (2005–2006 рр.). *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України. Серія II. Коментарі прав і законодавства*. 2007. Вип. 7. 272 с.
5. Лищина И.Ю. Международные механизмы защиты прав человека. 16(57) ; Харьковская правозащитная группа. Харьков : Фолио, 2001. С. 8.
6. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Mernyk A. On the issue of restriction of human rights and freedoms and citizen institutions of state power

Summary. The article is devoted to the study of the issue of restriction of human and civil rights. Mechanisms for protection, provision and guarantee of human and civil rights and freedoms are revealed. The characteristic of criteria of restriction of the rights and freedoms of the person and the citizen is given. On this basis, the idea of an objective combination of expediency and sufficiency of measures of state restriction of human and civil rights and freedoms in the conditions of special legal regimes in compliance with the legal provisions of the Constitution of Ukraine and international law. It is emphasized that the low efficiency of public administration and underdeveloped civil society can lead to a dysfunction of their interaction on the path of development of the modern Ukrainian rule of law. It is concluded that as of today for Ukraine, given the existence and its areas of armed conflict, it is necessary to consider the specifics of the territorial organization of society, which in turn generates considerable interest in the legally correct definition of the concept and types of legal regimes, public authorities at the central and local levels in these conditions.

Today we are witnessing numerous armed conflicts, the number of which is increasing every day. It is difficult to find a region of the planet without a potentially possible or active armed conflict. And in the 21 century, armed conflict is a great danger. It should also be borne in mind that in many areas of such conflict, where hostilities have ceased, a situation of truce rather than lasting peace has been created. Therefore, in modern concepts of the concept of natural law can be traced the emergence of the value-ideal reality of law, which is a condition of people's desire for justice in the modern world, as the ideal of a harmonious combination of all values. Modern natural law considers man not as isolated from society, but as a participant in social relations, which in turn is due to the greater interest of man in the events taking place in the state.

The limits of the rights and freedoms of the individual are correlated with their legal regulation, and therefore, according

to one approach, the concept of freedom can be seen as the right to do whatever the law allows. At the same time, it is necessary to emphasize two important circumstances: the freedom of a citizen should be based on his opinion about ensuring his own peace and security; and for a person to have such freedom, the law must provide rules according to which one citizen does not feel fear of another, but all feel responsible to the law. The law should not prohibit anything other than what is harmful to any person and society as a whole. Preservation of freedom and respect for human rights is a common goal of all mankind, which can be achieved only through respect for mutual rights and responsibilities. But in order not to violate the rights of others and to protect their own, you need to know what actions are legal and which violate legal requirements.

Key words: human rights, human freedoms, interest, personality, civil society, rule of law, restriction of rights, restriction of freedoms.